

Székely Zoltán

EGY FÉLBE MARADT PEST-BUDA MAPPA A REFORMKORBÓL

Adalékok Hofbauer Nepomuk János Pest-Buda vedutáihoz

1829-ben elhunyt a győri rajziskola tanára, Franz Otto Hieronymi. Megüresedett posztjára a Helytartótanács pályázatot hirdetett, amelyre tizenkilencen jelentkeztek. A folyamodók egy rövid – mai kifejezéssel élve – szakmai önéletrajzot nyújtottak be az iskolát fenntartó városi magisztrátusnak illetve a Helytartótanácsnak címezve, amelyhez – a nagyobb nyomaték kedvéért – különböző bizonyítványokat, tanúsítványokat és ajánlásokat mellékeltek. A jelentkezők egyikének, Hofbauer Nepomuk Jánosnak a pályázati anyagában minduntalan szóba kerül egy készülőfélben lévő Pest-Buda mappa, amelyre a folyamodó több alkalommal is büszkén hivatkozik.¹ Mai ismereteink szerint a tervezett album a maga egészében soha sem készült el, ám az újonnan feltárt írott források és néhány fennmaradt Hofbauer-mű segítségével lehetségessé vált utólagos rekonstrukciója, amelyre az alábbi dolgozatban teszünk kísérletet.

Hofbauer Nepomuk János Győrött született 1803-ban, Hofbauer József ácsmester, győri adózó polgár gyermekeként.² Iskoláit szülővárosában végezte: a bencések gimnáziumát látogatta, valamint a rajziskolát is. Felsőfokú tanulmányait a bécsi Szépművészeti Akadémián és a Politechnikai Intézetben folytatta: az előbbiben 1822 januárjától a tájképfestő szakosztályt látogatta. Hazatérve – bizonyára atyja nyomdokain haladva – építési vállalkozással foglalkozott, majd Pestre költözött.³ A győri rajztanári állásra beadott 1829-es pályázatát siker koronázta: a Helytartótanács 1830-ban Hofbauert nevezte ki az iskola oktatójának. Tevékenysége nyomán az intézmény visszanyerte korábbi színvonalát és tekintélyét. 1839-ben sikeresen pályázott a budai rajziskola tanári állására, ám elfoglalni már nem tudta, mert június 14-én váratlanul elhunyt.⁴ Oktatói feladatai mellett művészi tevékenységet is kifejtett, elsősorban a

¹ A teljes pályázati dokumentáció a győri tankerületnek a győri püspöki levéltárba került iratai között, azon belül is a rajziskolai fasciculusokban található: Egyházmegyei Levéltár, Győr. A Győri Püspökség Levéltára. Iskolai Levéltár, I. sorozat (Régi iskolai anyag) LXXXI. doboz: Győr – rajziskola (vegyes) 1821–1836. A Pest-Buda mappára utal a rajziskola történetét feldolgozó BEDY Vince is: BEDY 1930. 27.

² Születési dátuma: BEDY 1930. 27. Az ugyanitt olvasható rövid életrajzi összefoglalás Hofbauer 1829. július 8-i keltezésű beadványának adatain alapul; az alábbiakban mi is ezt használtuk fel.

³ Hazai Művészség, és Mesterség. *Hasznos Multságok* 39 (1828). 306 szerint ekkor „a Duna mellett Nro 35, az 1-ső emeletben” lakott.

⁴ Halálának dátumát is BEDY közölte, ám ezt a későbbi szakirodalom egyszerűen nem vette tudomásul. PATAKY 1951. 42 szerint 1846-ig tanított a budai rajziskolában, majd Bécsbe költözött: ezt a téves adatot ezután folyamatosan ismétli a szakirodalom.

sokszorosított grafika területén: ezek emlékét táj- és arcképei őrzik. Az 1830-as évek elején szülővárosában könyomdát is üzemeltetett.⁵

Hofbauer tervezett Pest-Buda mappájáról – mint jeleztük – a győri rajztanári szé- kért 1829-ben benyújtott pályázati anyaga tájékoztat. A legtöbb érdemi információt egy keltezetlen, Győr város tekintetes tanácsához intézett beadvány, valamint az album – eleddig ismeretlen – nyomtatott előfizetési felhívása nyújtja. Ez utóbbit „A’ Nemes Magyar Nemzetnek” címezték, de szövege az ajánlás kivételével német és sajnálatos módon datálatlan. Hofbauer 1829. július 8-ra keltezett beadványához mellé- elte, ám valószínűleg már korábban, az év májusában vagy azt rövidebbel megelőzően kerülhetett ki a nyomdából.⁶ Szövegéből ugyanis kiderül, hogy az album első lapja már megjelent, erről pedig a pesti *Gemeinnützige Blätter* ugyanezen év május 24-i számában olvasható tudósítás.⁷ A cikk szóhasználata nem hagy kétséget afelől, hogy szerzője ismerte az előfizetési felhívást is, amely így ekkor már közkezen forgott.

A felhívásnak szánt tájékoztató (*Prospect*) nyolc bekezdésben részletesen ismer- teti a „hazánk nagyszerű ikervárosáról” kiadni kívánt albumot. Az első lap – amely már meg is jelent – Pestet és Budát a Rákosmező felől ábrázolja. A nézőpontot indokolva Hofbauer utal a hely történeti jelentőségére, illetve egy újabb keletű ne- vezetességére, a hazai vállalkozók által ott felállított próbavasútra. A második lap a budai Kálváriahegy (*Calvarienberge*) melletti szőlőhegyekről kibontakozó, Budát és Pestet egyaránt felölelő impozáns látványt örökíti meg a hajóhíddal; a háttérrel a Gellérthegy (*Blockberg*) zárja le. Az előteret, gazdag staffázs jelenetként (*als reiche Staffage*), szőlőszüret élénkíti. A mappa címlapján a két város látképe lesz látható, valamint magyar és német nyelvű leírása. A veduta szintén Hofbauer rajza lesz és a karlsruhei Frommel professzor fogja acélba metszeni: a lap egyben ennek az új technikának a tökéletességét is bizonyítja majd.⁸ Végezetül Pest és Buda sziluettjét megőrkítő, ugyancsak Hofbauer által litografált lapok következnek (*zwey litho- graphirte Conturen von Pesth und Ofen*): a képeken belül számok jelzik a fontosabb látnivalókat, amelyekhez rövid leírások is tartoznak. Az albumot két szöveges oldal zárja, az egyik a rákosmezei vasút rövid bemutatásával, a másik pedig az előfizetők névjegyzékével.

A tájékoztató utolsó sorai praktikus információkat tartalmaznak a kiadvány áráról, illetve az előfizetés és a vásárlás feltételeiről. A mappa a pesti Karl Müller könyvkereskedő Kleine Bruckgasse-i üzletében⁹ rendelhető meg az első lap meg- vásárlásával, 10 ft lefizetése mellett. Az ajánlat rendkívül kecsesgató, hisz a lapok külön-külön 5 ft-ba kerülnek, az előfizetés lezárultával, azaz a második lap megje-

⁵ GERSZI 1960. 17.

⁶ Szövegét lásd: Appendix I.

⁷ *Gemeinnützige Blätter* 42 (1829. május 24.). 329. A cikket RÓZSA 1997. 77. tétel említi, mint amely a metszetet is keltezi.

⁸ Karl Ludwig Frommel (1789–1863) festő és rézmetsző. 1817-ben a festészet és a rézmetszés professzorának nevezték ki Karlsruheban. Londoni tartózkodása alatt ismerkedett meg az acélmet- széssel, amelyet elsőként művelt németföldön: 1824-ben nyitotta meg műhelyét az angol Henry Winkles-szel együtt. THIEME – BECKER XII (1916). 527.

⁹ Müller Károlyra: GERSZI 1960. 20.

lenésével viszont már 12 ft-ba. A színezett lapokat külön kell megrendelni, ezek ára az előfizetés idején 10 ft.

Az előfizetési felhívásban körvonalazott album ötlete alkalmasint az előző, 1828-as esztendőre vezethető vissza. Hofbauer eredetileg talán csak egyetlen lapot szándékozott megjelentetni, azt, amely a Rákosmezőn felállított próbavasútát ábrázolta. Az angol mintára tervezett, lövontatású lebegő vasút – melyet elsősorban építőanyag fuvarozására szántak – az ország első vasúti létesítménye volt s már a kortársak is közlekedéstörténeti jelentőségű eseményként értékelték beindítását. Építésére az engedélyt a báró Wenkheim József elnökletével létrejött részvénytársaság 1827. április 8-án kapta meg József főherceg nádortól s még ugyanezen év augusztus 20-án nyílt meg.¹⁰ Hofbauer ráérezett az esemény jelentőségére és rögvest munkához is látott. A vasút mellett, egy a szerszámok számára deszkából összerótt szint bérelt ki, ahol kilenc hónapon át fáradtságot, költséget és saját egészségét sem kímélve rajzolt: egész éjszakákat töltött ott figyelve a tájat a megfelelő légköri viszonyokra várva.¹¹ A veduta 1828 március 16-át megelőzően készült el¹² és a függővasút aktualitását kihasználva még azon év május végéig megjelent volna rézmetszet formájában.¹³ Az események azonban más irányt vettek. A függővasutat a folyamatosan termelődő veszteség miatt hét hónap elteltével, 1828. március 20-án megszüntették és leszerelték. Talán ekkor támadt Hofbauernek az az ötlete, hogy az aktualitását veszített látképet egy albumba illesztve jelentesse meg emléklap gyanánt.

Az egyre nagyobb formátumot öltő vállalkozás első része 1829 elején érkezett el a megvalósítás végső stádiumába. A rákosmezei lapot – „melly az eredeti rajzolatnál, legnagyobb imperial formában, néhány hüvelykkel bővebb”¹⁴ – április 13-a körül már nyomták. Az erről beszámoló, Hofbauer által Győr város tanácsához beadott folyamodvány egyben az első sikerekről is tájékoztat. A pályázati rajzok beküldési határidejének elmulasztását indokolva büszkén hivatkozik arra, hogy előbb ő császári fensége, József főherceg nádor legmagasabb kívánságának tesz eleget, akinek április 20-ig kell átnyújtania a frissen kinyomtatott veduta egy színezett példányát.¹⁵ Bármiként is került kapcsolatba Hofbauer a nádorral, jó irányban próbálkozott. Az udvarát a budai várban berendező József főherceg Pest-Buda polgári fejlődésének lelkes támogatójává lett – s mint Szvoboda Gabriella találóan megfogalmazta – „*munkálkodásának központi értékkategóriája a város látványának esztétikuma volt*”.¹⁶ Ennek keretében anyagilag is támogatta a székvárosát megörökítő látképeket, melyek között ugyanúgy találunk festményeket, mint sokszorosított grafikai ábrázolásokat.¹⁷ Valószínűleg Hofbauer is abban bízott, hogy vállalkozása folytatásához sikerül elnyernie

¹⁰ RUZITSKA 1964. 3.

¹¹ Gemeinnützige Blätter 24 (1828. március 23.). 185. Alkalmasint ugyanezen névtelen szerzőtől olvasható e cikk rövidített változata: Hasznos Mulatságok 39 (1828). 305–306.

¹² Gemeinnützige Blätter 12 (1828. március 16.), 169.

¹³ Lásd 11. jegyzet

¹⁴ *Hasznos Mulatságok* 50 (1829), 393.

¹⁵ Lásd: Appendix II.

¹⁶ SZVOBODA 1997. 51.

¹⁷ Uo. 65.

a nádor pártfogását, akitől alkalmasint pénzügyi segítséget is remélt. Az album további sorsa azonban arról tanúskodik, hogy bizodalomban csalatkoznia kellett.

Mindazonáltal a nádorral való kapcsolata Hofbauer számára a császári család más tagjaihoz is megnyitotta az utat. A győri mesternek ugyanis egyrészt az a magas szerencse jutott osztályrészül, hogy Károly főherceg részére átengedhette a Pest-Buda mappa tervezett második lapjának előkészítő rajzát; másrészt a trónörökös Ferdinánd főherceg emlékkönyvébe kapott megrendelést egy vedutára – ez utóbbi kapcsán nemcsak a megbízó magas személye töltötte el büszkeséggel Hofbauert, hanem az a tudat is, hogy műve a monarchia legkiválóbb művészeinek rajzai közé fog kerülni.¹⁸

Visszatérve a látkép-albumra, még egy, a pályázatokkal kapcsolatos írott forrást használhatunk fel. A rajziskolai állásra folyamodók anyagát, próbarajzaikkal egyetemben a városi magisztrátus ugyanis továbbküldte a Helytartótanácshoz, bírálat végett. E helyütt egy listát készítettek a beérkezett rajzokról, amely egyben a kormányzék illetékese által összeállított bírálatot is tartalmazta. A Hofbauer beküldte lapokról felfektetett lajstrom 9., 10. és 11. tétele alatt található a Rákos mezeje felől felvett Pest-Buda látkép. A Helytartótanács illetékese a természet után készült litografált vedutát három példányban, fekete, szépia és színes változatban vehette kézbe, megállapítva, hogy azok tökéletesen jók és különösképpen igazolják alkotójuknak mind készségét, mind ízlését.¹⁹

A Pest-Buda mappa első lapja tehát kétséget kizáróan megjelent és a leírás nyomán könnyen azonosítható. A Pest-Budát a Rákosmező felől, a próbavasúttal ábrázoló látkép ma két változatban ismert, melyek csupán méretükben és színezésükben különböznek. A nagyobbik mérete 540x777 mm, míg a kisebbiké 475x724 mm. Hofbauer mindkét lapot a legmélyebb tisztelettel „*A Nemes Magyar Nemzetnek*” ajánlotta, amelyeken magyar illetve német felirat határozta meg a témát: „Pest és Buda fővárosoknak képe, Rákos mezejéről véve, az ugyanott próbára felállított Vasútnak rajzolatjával”.²⁰ A szignatúrából az is kiderül, hogy a látképet Hofbauer vette fel s rajzolta,²¹ míg Eduard Gurk „*metzette*” rézbe.²²

A lap sajátos ötvözete a vedutának, a kortárs eseményábrázolásnak és a történeti tájképnek. Az előtér bal oldalán – miként az előfizetési felhívás fogalmaz – „egy nemes szellemű hazai vállalkozás nevezetes emléke”, a kőbányai téglagyárakból és kőfejtőkből Pestre vezető „*próbaként épített állandó vasút*” látható. A vasutat működés

¹⁸ Lásd: a 11. jegyzetet.

¹⁹ MOL, Helytartótanács, Departamentum Scholarum Nationalium, 1776–1848, C 69, 446. csomó, 8. kútfő, 1829: „9., 10., 11. Ansichten von Felde Rákos auf Pest und Ofen. Lithographirt nach der Natur in 3 Abdrücken, Schwarz, Sepia und illuminiert, vollkommen gut, und diese Zeichnungen bewähren besonders sowohl die Fertigkeit als den Geschmack ihres Bearbeiters.”

²⁰ A dedikáció német szövege: „Ansicht von Felde Rákos auf Pest und Ofen, nebst der dort zur Probe erbaut gestandenen Eisebahn”.

²¹ Hazai Művészség, és Mesterség. *Hasznos Multságok* 39 (1828). 305–306 szerint a metszet előképeül szolgáló rajzot, amely Hofbauernek „9 hónapi fáradságos munkájába került”, a cikk megjelenésének időpontjában fejezte be.

²² Eduard Gurk (1801–1841), festő, rézmetsző és litográfus. A bécsi akadémián tanult, számos magyar vonatkozású műve ismert.

közben láthatjuk, a felfüggesztett kocsik éppen építőanyagot szállítanak. Az előteret ezenkívül még számos staffázsalak tölti ki, akik a korabeli Pest-Buda társadalmáról szinte teljes körképét nyújtják: „*kölömbféle rendű embereknek hív ábrázolatjai, az ugrato lovagok, kotsizó Uraságok, bámuló parasztok, katonák, sétáló 's vándorló személyek, szemlélő asszonyságok*”.²³ A széles horizontú látványt a budai hegyek párába vesző, alig tagolt vonulatai zárják le, amelyekre élesen rajzolódnak rá Pest és Buda sötét kontúrjai. A veduta itt csupán festői motívumként jelenik meg, a hangsúly az előtér történéseire esik: mindebben Hofbauer a városlátkép műfaji hagyományainak átértelmezésére törekedett.²⁴

A látkép középterét „a nemes elődeink, hőseink és pannóniai hazafiak révén híres, történelmi eseményekről nevezetes” Rákosmező tölti ki. A *Prospect* imént idézett lelkesült kifejezése arra utal, hogy Hofbauer tudatosan választotta ki a pesti látképek esetében szokatlan nézőpontot s ebben a próbavasút aktualitása mellett ugyanolyan, ha nem nagyobb szerepe volt a táj történelmi vonatkozásainak. Ezt erősíti, hogy a Helytartótanácsához 1829. július 8-án benyújtott folyamódásában – amelyben érveit pontokba szedve próbálta a legfőbb kormányshoz a győri állás kapcsán a számára kedvező döntés irányába befolyásolni –, annak is 3. pontjában a kiadás alatt álló rajzait a történelmi tájkép (*Historisch-Landschäftliche Zeichnungen*) kategóriájába sorolta.

A hazai, történelmi nevezetességű helyek a felvilágosodás nyomán kibontakozó országisme-reti kutatásoknak köszönhetően kerültek a közérdeklődés és ezzel együtt a tájfestés és –rajzolás látóterébe. Elsősorban a középkor emlékeit felidéző romok váltak témává, amelyek azonban nem csupán a romantikus érzelmek felkeltésére voltak alkalmasak, hanem egyben a polgári értelemben vett nemzeti identitástudat formálását is szolgálták. Ez utóbbira a nemzeti közösség történetét döntően befolyásoló helyek s emlékek voltak a legalkalmasabbak. A Pest alatti Rákosmező ilyen történelmi nevezetességű helyszín volt, ahol a XV–XVI. században számos országgyűlést tartottak, közöttük azt is, amelyen Hunyadi Mátyást – kinek uralmát az ország múltjának egyik legfényesebb fejezeteként tartották számon – királlyá választották. Rákosmező és országgyűlései egyben a nemesi közgondolkodásban is fontos szerepet játszottak, amennyiben a nemesi rend – a központi, királyi akarat szemből is érvényesülő – hatalmát és sorsformáló erejét reprezentálta. A reformkor – melynek politikai életében, hosszú szünet után, ismét a rendi országgyűlések váltak az egyik meghatározó fórummá – hazafias légkörében egyre nagyobb igény mutatkozott a történelmi témákra s így a történelmi tájra is: Hofbauer lapja erre az elvárásra reagált.

Másfajta kívánalmaknak felelt volna meg a mappa következő lapja a staffázsalakokkal élénkített szüreti jelenet ábrázolásával, amely azonban – tudunkkal – sohasem jelent meg sokszorosított formában. Mindazonáltal az előfizetési felhívásban szereplő leírás mégis lehetővé teszi a kép azonosítását Hofbauer egy be nem fejezett és a Kiscelli Múzeum gyűjteményében őrzött rajzával.²⁵ A 460x720 mm-es akvarell előterét a budai Szőlőhegy egyik dombháta tölti ki, amelynek mozgalmas zsáner-

²³ Hazai Művészség. *Hasznos Mulatságok* 50 (1829). 393–395.

²⁴ GALAVICS 1980b. 146.

²⁵ Hofbauer János: Szüreti multság. BTM, Kiscelli Múzeum, ltsz.: 16.306. Akvarell, papír, 46x72 cm. Jelzett balra lent (a hordón): J. H./831

jelenetek adnak életet. A kompozíció bal oldalán szüretelő parasztokat láthatunk: a lankákon aláfutó szőlőtőkék felől asszonyok közelednek megrakott puttonyokkal, mások pedig már bele is borították a szőlőt a hatalmas taposókádba, ahol az egyik szüretelő rögvest ki is tapossa a nedűt a szemekből. Nem messze tőlük egy parasztszekéren hatalmas hordó, melybe két férfi tölti a mustot, a két kifogott ló néhány lépéssel odébb legelészget. A kép bal oldalát fiatal városi polgárok mulatozó csoportja népesíti be. A társaság már túl van az uzsonnán, a gyepre terített lepedőn üres flakák, eldölt poharak, cipők s az ételmaradékkal teli tálcák sorakoznak. Egy fiatal pár gitáron és fuvolán duettet játszik, mások táncolnak vagy jókedvűen poharazgatnak. Figyelmüket annyira leköti egymás társasága s a szórakozás, hogy észre sem veszik, amint mezítlábas parasztlurkók néhány falatot elcsennek szabad prédára hagyott elemzősiás-kosaraikból. A lap közép- s háttérét Pest-Buda – csupán ceruzával megrajzolt – vedutája tölti ki. A széles panorámájú látvány nagyobbik részét Buda hosszan terpeszkedő házsorai foglalják el. A szőlőhegyhez közel egy templom épülettömbje emelkedik ki. Balról a Duna kanyarog – rajta a hajóhíd –, a túlparton Pest, míg a látóhatárt a kompozíció közepe táján a Gellérthegy alig felsejlő sziklatömbje zárja le.

E budai látképen Hofbauer a vedutát a zsáner műfajával vegyítette: e megoldás a metszetes városlátképeken ekkor már több évszázados múltra tekinthetett vissza. Újdonságot jelent viszont a hazai népelet szokásait néprajzilag is hiteles, tudományos pontossággal leképező metódus, amely az életkép XVIII. század végi átalakulásának gyümölcse. Se helyütt ismét a felvilágosodás államismereti kutatásaira kell hivatkoznunk, amely a természeti, történeti, közigazgatási, politikai és gazdasági tényeken túlmenően az adott terület népességének életmódját, szokásait, hiedelmeit s ezek specifikumait is fellajstromozta. Az ekként kialakult érdeklődés és érzékenység képzőművészeti vetületeként jelentek meg a Habsburg-birodalom országaiban is a paraszti életképek. Az egyszerű nép mindennapjait s ünnepeit bemutató zsánerek az osztrák tartományokban a biedermeier korára széles körben elterjedtek, így a szüreti jelenetek is. A bécsi festők az alsó-ausztriai szüretet örökölték meg, amelyből a Niederösterreichisches Landesmuseum 1968-as kiállítása vonultatott fel több példát. A Joseph Mössmer (1780–1845), Johann Josef Schindler (1777–1836), Johann Fischbach (1797–1871) és egy ismeretlen mester által készített művek néprajzi hitelességgel mutatják be az eseményeket.²⁶ A jelenetek gyakorta kapcsolódnak vedutához is: a fenti ismeretlen mester képén Bécs sziluettje sejlik fel a távolban. Joseph Zahradniczek (1813/22–1844) széles távlatú bécsi látképének előterében szintén megjelennek a szüretelők.²⁷

A magyar emlékonyagban a népi tematika a XVIII. század végén tűnt fel s a reformkorban teljesedett ki. Ekkor azonban már a nép felé fordulás túllépett az államismereti kutatások keretein és a nemzet felemelkedésének egyik zálogaként bekerült a liberális nemesi ellenzék politikai programjába. A váltás képzőművészeti lecsapódásaként a korábban általános viseletképeket jellemzően az 1830-as évek közepétől felváltják a zsánerjelenetek.²⁸ Így tekintve Hofbauer lapja, a rajta ábrázolt szüreti

²⁶ *Alltag* 1968. 40–43. katalógustételek.

²⁷ Die Sammlung Pierer Lothar Schultes. *Katalog des OÖ Landesmuseums*. Neue Folge Nr. 17. 1996: 201. tétel.

²⁸ GALAVICS 1980a. 60.

jelenettel a népeletkép legelső próbálkozásai közé tartozik. A mintát ehhez a műfaj már említett osztrák példái szolgáltatták. Bár konkrét előképet nem tudunk megjelölni, mindazonáltal az imént elsorolt osztrák példák és Hofbauer rajza között számos motivikus egyezés található. Ilyen mindenekelőtt a szekérre szerelt hatalmas hordó és a taposókád. Hofbauer minden bizonnyal még bécsi tanulmányai során ismerkedett meg e témával és képi feldolgoásaival.

Hofbauer szüret-lapját különösen figyelemre méltóvá teszi, hogy a népeletkép mellett a polgári zsáner is feltűnik rajta. A szabadba kiránduló városi társaság témája ugyanis eladdig ismeretlen volt a magyar képzőművészetben s inkább majd a század második felében válik gyakoribbá. Hofbauer újszerű témaválasztásához az impulzusokat ezúttal is az osztrák festészet adhatta. A felvilágosodás bensőséges természet-szemlélete különösen termékeny talajra lelt a XIX. századi zajos nagyvárosok társadalmában, még ha némileg átalakult formában is. A természeti látványban elmélyedő s annak nagyszerűségét szellemileg is átélő attitűdöt egy másfajta magatartás váltotta fel, amely a tiszta levegőjű, érintetlen és csendes vidékben a felüdülést, a könnyed szórakozást és a konvencióktól mentes társas együttlétet kereste. E kikapcsolódást kereső városi polgárok számára fontos volt a helyszín közelsége is: a kirándulások elsődleges célpontjai így a város körüli hegyek lettek.²⁹ A gyorsan divattá vált *Landpartie* mindenekelőtt a metszetkészítőknek lett hálás témája,³⁰ de a mulatozó vidéki társaság a tájképfestészet repertoárjába is bekerült.

Hofbauer mindkét lapján a klasszikus tájképszerkesztési elveket követi, melyeket az akadémián sajátított el, és amelyeket a hazai közönség is elvárt. A képteret három párhuzamos rétegre osztotta s oldalról facsoportokkal zárta le illetve keretezte. A pesti látképen a térrétegek izoláltságát a próbavasút révén oldja fel, amelynek diagonálisan futó pályája összeköti az elő- és háttérrel és egyben a távolba vezeti a tekintetet. Mindkét lap előterét számos alakkal illetve zsánerjelenettel töltötte ki, amelyek nem csupán Pest-Buda korabeli lakóit mutatják be sokoldalúan, hanem mozgalmasságuk révén élettel is megtöltik a látképeket.

A két lap – mint láthattuk – számos különböző műfajt egyesít magában. Hofbauer a hagyományos városlátképet – kortársaihoz hasonlóan – a történeti táj, az egykorú eseményábrázolás, a népi- és polgári zsáner segítségével kísérte meg korszerűsíteni. Másrészt a műfaji sokszínűséggel Hofbauer művészetének többszólamúságára is fel kívánta hívni a magyar közönség figyelmét. Mesterségbeli tudását és a különböző sokszorosítási technikákban való jártasságát volt hivatva jelezni, hogy az album lapjait három különböző technikával: réz- és acélmetszet valamint litográfia kívánta kivitelezni. A Pest-Buda album ekként mintegy foglalata lett volna Hofbauer művészetének, amellyel a magyar közönség előtt kívánt bemutatkozni.

A Kiscelli Múzeumban őrzött rajz szignatúrát és dátumot is visel: ez utóbbi szerint 1831-ben készült. Az évszám az album 1829-es tervéhez képest első pillantásra némileg késeinek tűnik, ám a *Prospect* leírása és a lap motívumainak egyezése mégis

²⁹ A témához lásd: CSENDES 1987. 471–473.

³⁰ Moritz von Schwind *Die Landpartie auf den Leopoldsberg* (1827) c. hatlappos litográfiasorozata a kirándulók révén a bécsi társadalom keresztmetszetét is adja, nem minden ironia nélkül. A sorozatról: uo. 489

amellett szól, hogy a rajz a mappához készült. Ezt tovább erősíti, hogy a Pest-Budát a Rákosmező felől ábrázoló metszet kisebb formátumú változatának méretei nagyjából megegyeznek a rajz méreteivel. A szüreti veduta későbbi dátumát az magyarázhatja, hogy – mint már említettük – Hofbauer kénytelen volt az eredeti, 1829-es változatot Károly főhercegnek átengedni. Ezzel egyidejűleg valószínűleg az album ügye is elakadt s csupán 1831-ben merült fel újlag kiadásának gondolata. Hofbauer alkalmassint ekkor jelentette meg a próbavasutat is ábrázoló lap kisebb méretű változatát s ezt folytatandó újlag megrajzolta a szüreti jelenettel élénkített látképet is. Mindazonáltal úgy tűnik, hogy vállalkozását ekkor sem tudta befejezni, a második lap nem került kiadásra s ezzel a tervezett album végérvényesen torzó maradt.³¹

Irodalom

- Alltag* 1968 *Alltag und Festbrauch im Biedermeier. Gemälde und Aquarelle aus den Sammlungen des Niederösterreichischen Landesmuseum, Wien.* Katalog neue Folge 32. Wien 1968.
- BEDY 1930 BEDY Vince: A győri Nemzeti Rajziskola története. Győri Szemle 1 (1930). 12–32.
- CSENDES 1987 CSENDES, Peter: „Erwachen heiterer Empfindungen bei der Ankunft auf dem Lande...” Landpartie und Tourismus im Biedermeier. in: *Bürgersinn und Aufbegehren. Biedermeier und Vormärz in Wien 1815–1848.* Katalog. Wien 1987.
- GALAVICS 1980a GALAVICS Géza: Népeletkép, zsánerkép. in: *Művészet Magyarországon 1780–1830.* Kiállítási katalógus. Szerk.: SZABOLCSI Hedvig és GALAVICS Géza. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest 1980.
- GALAVICS 1980b GALAVICS Géza: A tájkép. in: *Művészet Magyarországon 1780–1830.* Kiállítási katalógus. Szerk.: SZABOLCSI Hedvig és GALAVICS Géza. MNG, Budapest 1980.
- GERSZI 1960 GERSZI Teréz: *A magyar kőrajzolás története a XIX. században.* Budapest 1960.
- PATAKY 1951 PATAKY Dénes: *A magyar rézmetszés története a XVI. századtól 1850-ig.* Budapest 1951.
- Pest-Buda 1987 *Pest-budai városképek 1800–1870.* Kiállítási katalógus. Összeállította: MATTYASOVSZKY Péter. BTM, Budapest 1987.

³¹ Scenger Ervin az 1800–1870 közötti budapesti látképeket feldolgozó tanulmányában – illetve az ennek nyomán készült kiállítási katalógusban (*Pest-Buda* 1987) – Hofbauernek tulajdonított egy Tomala Ferdinánd kiadásában 1827-ben megjelent nyolc lapos veduta-sorozatot. E feltevést azonban Hofbauer 1829-es beadványainak fényében el kell vetnünk. Ezekben ugyanis a próbavasutat ábrázoló metszetét első munkájának nevezi. Schol sem említi a Tomala-féle sorozatot, holott, ha valóban ő lett volna ezek mestere, bizonyára előhozakodott volna velük szakmai rátermettségét bizonyítandó. És valószínűleg mellékelte volna e képeket vagy előkészítő rajzaikat a pályázatához is: ám a Helytartótanácsához beküldött anyagban nem szerepeltek.

- RÓZSA 1997 RÓZSA György: *Budapest legszebb látképei*. Budapest 1997.
- RUZITSKA 1964 RUZITSKA Lajos: *A magyar vasútépítések története 1914-ig*. Budapest 1964.
- SZVOBODA 1997 SZVOBODA DOMÁNSZKY Gabriella: József nádor mint műpártoló. in: *József nádor (1776–1847) Pest-Budán*. A BTM kiállításának katalógusa. Szerk.: SZVOBODA DOMÁNSZKY Gabriella. Budapest 1997.
- THIEME – BECKER *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*. THIEME, U. – BECKER, F. (hrsg.). Leipzig 1907–1950.

Appendix

I.

Egyházmegyei Levéltár, Győr. A Győri Püspökség Levéltára.
Iskolai Levéltár, I. sorozat (Régi iskolai anyag) LXXXI. doboz:
Győr – rajziskola (vegyes) 1821–1836

Prospect

in Bezug auf die Herausgabe eines vaterländischen Kunstwerkes bildlich darstellend: Ofen und Pest mit einer kurzgefaßten und facherklärenden Beschreibung in ungarischer und deutscher Sprache, mit der Dedication.

Aⁿ Nemes

Magyar Nemzetnek

Diese Darstellung, in zwey großen Ansichten von sich entgegengesetzten mahlerischen Situationen aufgenommen, stellen jedem Vaterlands- und Kunstfreunde, die herrlichsten Zwillingsstädte der gesegneten Heimath ansichtlich dar.

Das erste Blatt, welches bereits erschienen ist, enthält die Ansicht auf Pesth und Ofen von dem Standpunkte durch unsere edeln Vorfahren, Helden und Vaterlands-Söhne Pannoniens berühmten, durch geschichtliche Ereignisse merkwürdigen Felde *Rákos* aufgenommen, welches noch mehr an Interesse gewinnt, durch die daselbst zur Probe erbaut gestandene Eisenbahn, mit ihren im Zuge begriffenen Wägen, als ein merkwürdiges Andenken edelgesinnter vaterländischer Unternehmungen.

Das zweyte Blatt, von dem Ofner Weingebirge nächst dem Calvarienberge aufgenommen, gewährt einen imposanten Anblick auf Ofen und Pesth, die Ansicht der Schiffbrücke, und die Uibersicht über den Blocksberg. Den Vordergrund belebt, als reiche Staffage, eine weitere WeinleseScene.

Das Titelblatt zu der ungarischen und deutschen Beschreibung der Ansicht beyder Städte, vom herausgeber gezeichnet, und vom Herrn Professor *Frommel* in Karlsruhe auf Stahlplatten gearbeitet, wird den höchsten Grad von Vollkommenheit in dieser neuen Erfindung beweisen.

Schlüßlich folgen vom Herausgeber zwey lithographirte Conturen von Pesth und Ofen zur nähern Erörterung von beiden Hauptansichten numerirt, und der Beschreibung beigegeben. Ferner zwey Blätter zur nähern Erläuterung der Eisenbahn, samt gedrucktem Namenverzeichniß der *P. T.* Herrn Pränumeranten, so das Werk durch ihre Theilnahme beförderten.

Die Pränumeration auf das ganze Werk, kann bei Empfang des ersten Blattes mit 10 fl. C. R. in Hn. Karl Müllers Kunsthandlung, kleine Bruckgasse, in Pesth entrichtet werden; wie auch einzelne Blätter ebendasselbst à 5 fl. C. R. zu bekommen sind.

Auf gemahlte Blätter werden daselbst eigene Bestellungen angenommen; und illuminirte Blätter à 10 fl. C. R. verabfolgt.

Beim Erscheinen des zweyten Blattes ist die Pränumeration geschlossen, und es tritt der erhöhte Ladenpreis zu 12 fl. C. R. ein.

Joh. Nep. Hofbauer

II.

Egyházmegyei Levéltár, Győr. A Győri Püspökség Levéltára.
Iskolai Levéltár, I. sorozat (Régi iskolai anyag) LXXXI. doboz:
Győr – rajziskola (vegyes) 1821–1836

Hoch Löblicher Magistrat
Edle Gnädige und Wohlgebohren Herrn!

Ja gefertigter in erfahrung gebracht habe, das die *conkurs* Zeichnungen um die zu vergebend Zeichnungs Schuhle bis anfangs *Aprill* vor mich unvermutheter wise schon abgehen sollten nach Ofen.; bin ich so khün einem Hochlöblichen Magistrate meine unterlhänigste bitte darzubringen. Ein höch *Löblicher Magistrat* möchte gütigst mich als einem Eingebohrene *Raabs* nicht verstoßen, und mir mit erwartung meiner Zeichnungen nach einige Tage frist gönnen, woh ich bis 12ten oder längstner 13ten *Aprill* Persönlich dieselben überreichen werde. Und bloß aus den Grund nicht früher einreichen kann, da ich auf die Allgemeine angabe des 15ten *Aprills* so wie mich gleichfaalls auch *Herr Oberdirector von Dreschmitzer* versichert hatte mich darauf verlassent meine Zeichnungen noch nicht gehorig geordnet habe. Gerner unterstütze ich meine inständigste bitte meine ankunft abzuwarten, mit der bemerkung, das mich bloß einzig die Herausgabe meines Werkes über *Ofen* und *Pesth* wofür das ganze Vaterland sich *Intressiret*; zürückhält. Woh ich bey dem *Abdrücken* unumgänglich nöthig bleiben muß, und auf höchstes verlangen bis 20te ein *Exemplar* ein Gemahltes Seyner Kaiserlichen Hoheit *Erzherzog Joseph Palatin* überreichen mus. Und auch meinem Zeichnungen ein Blatt beylegen wünsche, in mangel des beygelegenden 2ten *Originals* nach welchen die *Kupfer Blatto* gearbeitet würde, mit welchen mir das hohe Glück zu theil ware, es Ihre Kayserlichen Hoheit der Erzherzoginn (!) Karl überlassen zu müssen. Wodurch mir die besondere Gnade erblühete daß ich eine bestellung auf eine Zeichnung von seyner *Kaiserliche Hoheit Erzherzog Ferdinand* unseren *Kronprinzen* erhielt, welches Bild eine *Architektonische Landschaft* werden

soll, und in *Allerhöchst* seyner Künstler Stammbuch, unter die Zeichnungen der ausgezeichnetsten Künstler der *Monarchie* kommen wird.

Ein kurze frist von einigen Tagen welche mir ein *Hochlöblicher Magistrat* gewieß zukommen lassen wird. Soll mein angestrengtester Eifer im Dinsten meiner Vaterstadt vielmahl ersetzen unaufhaltsam werde ich bemühet seye, mit anstrengung aller meiner kräfte und fähigkeit zum Nutzen und Ehre sowohl meiner Vaterstadt hauptsächlich, und auch dem ganzen Vaterland zu leben und zu wirken.

Womit in aller Dinster Hochachtung verharre

eines *Hoch Löbl Magistrates*
meinen Gnadigen und edelgebohrene Herrn
unterthänigster Diener

Joh nep. Hofbauer

S. Cserey Éva

AZ ELSŐ PESTI „PORCELLÁN FESTÉSZETI INTÉZET”.

Az 1800-as évek feledésbe merült Pest-Budai kályhás mesterei

I.

In memoriam

Német Mária, a fiatalon tragikusan elhunyt kolléganő emlékére, aki a Fischer család történetét kívánta feldolgozni.¹

E tanulmány az eddig fellelhető levéltári adatok segítségével a tatatővárosi Fischer Ignác pesti működésének kezdetét tárgyalja, továbbá részletesen foglalkozik az eddig nem ismert kályhás tevékenységével. A szakirodalomban a tatatővárosi Fischer Ignác családjáról megjelent publikációk nem adnak átfogó képet munkásságukról. Ezek, az egymástól igen gyakran eltérő közlések legnagyobb része nem hivatkozik a felhasznált forrásmunkára.

Az első pesti „Porcellán festészeti intézet”.

Fischer Ignác Pestre kerüléséről, porcelán festődjé megnyitására, majolikagyáráról a szakemberek különböző időpontokat közölnek, róla különféle képpen vélekednek: Ipari Öntudatunk (1890): „Kis kőedénygyárat örökölt apjától Tatán, Pestre jött, porcelánfestő intézetet alapít, melyet majolikagyárrá fejleszt.”

Magyar Zsidó Lexikon (1929, 260): „Fischer Ignác 1877-ben porcelánfestő intézetet nyit Budapesten, melyet majolikagyárrá fejleszt.”

KEMPELEN Béla (1937, 131): „A tővárosi magyar nemességet nyert Fischer család... Tatán telepedett le, ahol 1817-ben létesítette azt a kőedénygyárat, mely aztán Pesten 1876-ban Budapesten porcelánfestő, utóbb pedig elsősorú majolika-gyárrá fejlődött.”

RUZICKA Ilona (1939, 34): „Fischer Ignác eleinte apósa gyárában dolgozott Herenden, Fischer Mómál, majd felköltözik Pestre és Angyalföldön majolikagyárat alapít.”

GROFCSIK János – REINHARD Ernő (1973, 120): „Fischer Ignác 1864-ben Pestre költözött, kis porcelánfestő műhellyel kezdte...”

KATONA Imre (1979, 175): „Fischer Ignác gyára az 1864-ben létesült porcelánfestő műhellyel kezdte el a működését, melyben 1867 óta foglalkozik kerámia cikkek előállításával.”

NÉMET Mária (1990, katalógus): „Az 1860-as évek elején Pestre költözött, ahol 1864-ben egy porcelánfestő műhelyt létesít.”

¹ NÉMET 1990.